

# Forum för poesi och prosa



Forum för poesi och prosa och Alba presenterar  
Mattias Hagberg  
ur Herredjuret

Det finns något skrämmande över mentaliteten från decennierna i början av nittonhundratalet. Ju längre in i din värld jag tränger desto större avstånd känner jag. Allt detta dödande. Allt detta katalogiserande. Denna självklara inställning att människan finns i centrum och har rätt att lägga världen under sig – beskriva den, visa upp den, förgöra den.

Samtidigt en krypande känsla av något mycket nära, något familjärt. Var inte det tidiga nittonhundratalet en brytpunkt? Lever inte jag i en värld som är densamma, en värld med samma värderingar och samma förhållningssätt, fast bara mycket mer accentuerad?

Varv efter varv vandrar jag genom museet, ett museum som allt- mer framstår som ett skräckkabinett. Det är trots allt här – i detta mausoleum – som jag upplevt ”naturen” som starkast. Det är här den har kommit till liv för mig.

\* \* \*

Biologisk mångfald. Djurhållning. Utrotning. Begreppen är moderna. Jag vet inte om du skulle ha kunnat uppfatta innebörden av dem. Mellan dig och den radikala miljörörelsen på sextio-, sjuttio- och åttiotalen skiljer det bara några årtionden. Trots det förefaller ni leva i helt olika världar.

Eller?

Dömer jag dig för snabbt, för oreflekterat?

Jag samlar på rapporter, på alla de där siffrorna som väller ut från världens djurskyddsrelser. Statistiken är skrämmande. Hela eko- system, hela slakten av djur och växter, står i dag vid utrotningens gräns. Vi lever mitt i en av de största vågorna av utrotning som livet på jorden upplevt, en våg lika omfattande som den som drabbade jorden för drygt sextio miljoner år sedan när dinosaurierna försvann från jordens yta.

Procenttalen för fåglar, däggdjur och fiskar som är sårbara eller befinner sig i omedelbar fara för utrotning skrivs i dag med två siffror: tolv procent av världens fågelarter, tjugo procent av världens däggdjursarter och närmare fyrtio procent av alla fiskarter är mer eller mindre hotade.

Arter kommer och går. Det är en naturlig del av evolutionen. Nästan alla arter som funnits på jorden har dött ut. Men det som händer just nu är ingen normal del av evolutionen utan en reell kris för det vi kallar livet. Över hela jorden försvinner arter tusen gånger snabbare än nya arter utvecklas.

Livet på jorden har gått igenom fem stora utrotningsfaser, alla fem djupt sammanvävda med klimatförändringar eller andra stora förskjutningar i jordens balans. Forskarna spekulerar i väldiga vulkanutbrott, meteoritnedslag och istider. Det som skiljer dagens kris från tidigare kollapsar är att den massutrotning som vi nu upplever är intimt sammanlänkad med mänsklig aktivitet.

Det handlar framför allt om tre komplexa och globala förändringar som sker samtidigt och som föder och göder varandra och som alla tre är drivna av människan – det handlar om utsläpp av växthus- gaser, som snabbt förändrad markanvändning när städer, jordbruk och industrier breder ut sig och om överuttag av jordens resurser.

\* \* \*

Nej, jag är ingen jägare. Jag har aldrig dödat ett djur. Jag har ju nästan aldrig sett ett levande djur i frihet. Mina upplevelser av naturen inskränker sig till djurparker, museer och en och annan utflykt i skogen. Annars inget. Kanske är din värld bara ingången till min egen.

\* \* \*

Du måste ha varit väl bevandrad i Carl von Linnés idévärld. Du var trots allt svensk naturforskare och som sådan hade du läst och tagit till dig vad Linné skrev och tänkte. Så enkelt var det: Linné var din intellektuella plattform. Din vetenskapliga bas.

Linné föreställde sig att naturen var välordnad, att gud skapat den som ett mekaniskt urverk och att människan var skapelsens krona. Vetenskapsmannens främsta uppgift var att avtäcka och uppenbara de lagar som gud inplanterat i världen:

Naturalhistorien är det, som lär oss, huru vi skola erhålla en klar och tydlig kännedom om de på vårt jordklot befintliga

skapade tingen, och följaktligen är hon den vetenskap, som lämnar föreskrifter om huru man skall läsa naturens ej med bokstäver, utan med naturföremål av Skaparen själv skrivna bok – den bok, som redogör för skapelseverket, det vill säga det Högsta väsendets i hans verk uppenbarade vishet.

Och precis som tidigare auktoriteter, Aristoteles, Thomas av Aquino, Dante, föreställde han sig naturen som en hierarki, en varats stora kedja, där allt finns till för nästa länk i kedjan. Och allt detta har gud skapat för människans skull, den enda varelse som enligt Linné kan känna och tänka, den enda som har en själ, allt detta finns till för att ”tjäna till hennes uppehälle och tillfredsställa hennes behov”. Och eftersom djuren ”endast är till för människans skull” och saknar förmåga att känna och tänka som människor ”gör det dem detsamma om de drabbas av en snabb och våldsam död, eller om de duka under för en tärande sjukdom eller av ålderdomssvaghet.”

Den värld som Linné bygger upp är en välordnad och harmonisk värld, åtminstone ur ett mänskligt perspektiv. Här finns alla de ingredienser som dominerat människans syn på naturen genom flera århundraden: människans herravälde, naturen som en gudomlig och lagbunden ordning inrättad för människan och djurens brist på känslor och tankar. Människan var med Linnés ord ett herredjur.

\* \* \*

Men Charles Darwin? Läste du någonsin Charles Darwin? Så här i efterhand är det svårt att föreställa sig hur marginaliserade Charles Darwins tankar och idéer var under nittonhundratalets första decennier. Evolutionsläran, så som Charles Darwin hade formulerat den, var ingen självklarhet. När det Naturhistoriska museet i Göteborg invigdes i mitten på nittonhundratjugotalet var det ordnat efter Linnés principer – inte efter Charles Darwins. Charles Darwins evolutionslära sågs som en teori bland andra och dessutom var den en för många människor ytterst suspekt teori eftersom den ifrågasatte Bibelns skapelseberättelse och därmed guds existens. För en stor del av befolkningen, förmodligen en majoritet, var tanken att ”människan härstammar från aporna” bara ett stort skämt eller, ännu värre, en hädelse. Därmed var det tryggast att hålla sig till den invanda svenska auktoriteten, Linné.

Men museet, som var starkt påverkat av de idéer som stadens ledande elit hade, var en sak, personalens uppfattning en annan.

Din chef, museiintendenten Leonard Jägerskiöld, var en sann darwinist som i flera sammanhang försökte popularisera evolutionsläran, och man får förmoda att du själv läste Charles Darwins viktigaste skrifter.

Men vad tog du till dig? Var du över huvud taget mogen att ta till dig Charles Darwins radikala syn på förhållandet mellan djur och människor? Var tiden mogen?

I sina tidiga skrifter påminner Charles Darwin mycket om dig. Han är den vite gentlemannen som får fram över världen med geväret i högsta hugg. Han skjuter, samlar och katalogiserar. Världen är ett oskrivet blad som skall ordnas och visas upp i världens viktigaste metropoler. Men i hans senare texter finns ett anslag som liknar dagens djurrättsaktivisters. Han föreställer sig att moralen kommer att utvecklas och efter hand omfatta allt fler, först människor utanför den egna gruppen och sedan även djuren.

\* \* \*

Ur Människans härkomst av Charles Darwin, 1871:

Hur stora de intellektuella skillnaderna mellan människan och de högre djuren än må vara, så kan vi inte desto mindre vara säkra på att det rör sig om gradskillnader och inte artskillnader. Vi har sett att alla de sinnesstämningar och ingivelser, de lidelser och mentala förmågor, såsom kärlek, minne, uppmärksamhet, nyfikenhet, hämningsförmåga, tankeförmåga etc., som människan berömmar sig av, finns i ett första stadium och ibland till och med väl utvecklat även hos andra lägre stående djur.[---]

Medmänsklighet [...] denna känsla, som är den ädlaste som människosläktet begåvats med, tycks vara en oförutsedd konsekvens av att vår inlevelse blir allt känsligare och utsträcks alltmer, så att den till slut omfattar alla kännande varelser.

\* \* \*

Och ljuset är grått och silar ner över elefanten, och museet måste vara stängt för det finns inte en människa här och jag tänker att jag håller på att tappa förståndet.

Jag måste ta mig in i elefanten. Jag har inget annat val. Det finns ingen annan väg framåt. Jag måste skära, snitta, sprätta upp besten och befria det som finns därinne.

\* \* \*

Din tid, de där decennierna i början av nittonhundratalet, lägger grunden till något. Naturen, djuren, får en ny betydelse. Det är som om de slutar att existera som enskilda individer och förvandlas till abstraktioner. Det är som om alla föreställningarna från århundradena innan nu når sin fullbordan.

Framför mig reser sig elefanten. Fram till nu har jag betraktat den som en närmast levande varelse – som mumifierad. Nu inser jag att den bara är en bit skinn monterad över en ställning av bräder, gips och hönsnät. Av djuret finns

egentligen inget. Din elefant är bara en bild – en död abstraktion.

Hur har jag över huvud taget kunnat uppleva några naturkänslor här inne i detta döda rum?

Jag bläddrar lite osäkert bland mina papper; bland anteckningar och artiklar.

Jag anar att min bild av naturen, av djuren, av vildmarken bara är fiktion. Här finns inget verkligt eller konkret. Bara tomma begrepp som art, grupp och släkt. I denna föreställningsvärld är det enskilda djuret aldrig värt något i sig. Inte som individ, bara som exempel på en art. Det är först när en hel art håller på att utrotas som vi reagerar. Det är det abstrakta vi vill bevara – aldrig det konkreta.

Vad betyder en död elefant? Ingenting?

Och jag kommer att tänka på antropologerna under slutet av artonhundratalet som arbetade hårt för att bevara folkslag och kulturer som höll på att gå under. Inte för att de motsatte sig kolonialismens utrotningar, utan för att de ville skydda vildarna som museala objekt. Den enskilde "vildens" liv betydde inte något, bara hans eller hennes kultur.

\* \* \*

Ur installationsföreläsning, James Frazer, professor i socialantropologi, 1907:

– Det är en angelägenhet av yttersta vetenskapliga vikt att utan dröjsmål säkra fullständiga och precisa rapporter om dessa folk stadda i utdöende eller förändring, att ta permanenta kopior, så att säga, av dessa dyrbara monument innan de förstörs.

\* \* \*

Det finns en fråga som inte vill lämna mig: Vad är det för skillnad mellan människor och djur som rättfärdigar att vi behandlar djur som abstraktioner och människor som individer?

Jag är rädd att jag inte har något bra svar.

Ur Herredjuret (2011)  
Mattias Hagberg läser på Forum för poesi och prosa 28 mars